

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Aleksandry Sieczych - Kukawskiej. *Integracja języka angielskiego z edukacją artystyczną na poziomie edukacji wczesnoszkolnej*
Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu, Katedra Edukacji Artystycznej i Pedagogiki Twórczości, Łódź 2017.**

Rozprawa Pani mgr Aleksandry Sieczych - Kukawskiej jest opracowaniem z zakresu dydaktyki nauczania języka obcego – języka angielskiego dziecka w wieku wczesnoszkolnym. Mamy do czynienia z pracą empiryczną z pedagogiki, dydaktyki nauczania języka obcego, pedagogiki wczesnoszkolnej i pedagogiki artystycznej. Cel, jaki postawiła sobie Autorka to określenie czynników oraz warunków integracji języka angielskiego z edukacją artystyczną w nauczaniu języka obcego dziecka w wieku wczesnoszkolnym na podstawie opinii i doświadczeń nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej oraz nauczycieli języka angielskiego na ten temat.

Komentarz do przedstawionej recenzji rozprawy doktorskiej składa się z:

1. Oceny struktury pracy.
2. Merytorycznej ocena rozprawy.
3. Uwag szczegółowych.
4. Końcowego wniosku.

1. Struktura pracy.

Przedstawiona do recenzji rozprawa liczy 205 stron. Praca składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów głównych, zakończenia i wniosków, zestawienia ważniejszych źródeł i podstawowej literatury – bibliografii (9 stron; s. 187-195) oraz aneksu (9 stron; s. 196-205), w

którym zamieszczono spis tabel, wykresów, schematów, narzędzie badawcze zastosowane w badaniach (kwestionariusz ankiety).

We *Wstępie* Autorka uzasadnia celowość podjętej problematyki w kontekście zmian w prawie oświatowym, ich odniesienia do praktyki pedagogicznej w zakresie nauczaniu języka obcego dzieci na poziomie edukacji wczesnoszkolnej. Uzasadniła konieczność wprowadzenia tego rodzaju innowacji w nauczaniu dzieci w Polsce jako wymóg standardów europejskich. Wyjaśniła, że „Podjęte badania mają na celu konfrontację wiedzy teoretycznej na temat wczesnoszkolnego nauczania języka obcego z praktyką szkolną. Stają się próbą określenia możliwości realizacji programowych zaleceń integracji oraz diagnozą warunków, w których jest ona rzeczywistym elementem polskiego systemu edukacji wczesnoszkolnej. Wybór tematu wypływa z potrzeby wypełnienia luki dotyczącej idei włączania zajęć języka obcego w cykl bloku edukacji wczesnoszkolnej w sposób zintegrowany, który obserwowany jest wraz z coraz liczniejszymi próbami podejmowanymi przez nauczycieli w tym zakresie. Niewielka ilość opracowań teoretycznych i praktycznych, skromna ilość badań naukowych stały się poważnym argumentem do podjęcia tematu” (s. 10). Zainteresowanie Autorki problematyką nauczania języka obcego dzieci w wieku wczesnoszkolnym z wykorzystaniem edukacji muzycznej i plastycznej wynika ponadto z jej praktyki pedagogicznej w tym obszarze. Podkreśliła, że tego rodzaju działania dydaktyczne, które uwzględniają integrację nauki języka obcego z różnymi rodzajami edukacji artystycznej są realizowane w Polsce m.in. przez Alicję Gałązkę (połączenie z dramą), Teresę Siek-Piskozub (z zajęciami umuzykalniającymi), Krystynę Wojtynek-Musik (program: Ciało, Umysł, Duch – CUD) (s. 10). Propozycje te w małym stopniu wypełniają lukę w dydaktyce języków obcych dzieci w wieku wczesnoszkolnym w integracji z działaniami artystycznymi.

W rozdziale pierwszym pracy pt. *Dziecko w procesie kształcenia językowego w okresie wczesnoszkolnym* (s. 13-53) Autorka scharakteryzowała ogólnie zmiany w wymogach ministerialnych odnośnie wieku dziecka do podjęcia przez nie nauki szkolnej. Zwróciła uwagę na konieczność orientacji nauczyciela w możliwościach rozwojowych dziecka w celu efektywnego projektowania zajęć dydaktycznych. Rozdział ten został podzielony na pięć podrozdziałów, w których Autorka omówiła rozwój psychofizyczny dziecka w wieku wczesnoszkolnym w odniesieniu do nauki języka, w tym do nauki języka obcego. Efektywne uczenie się języka wiąże się m.in. z rozwojem pamięci dziecka, a tym samym jego myślenia, co szczegółowo opisuje Autorka. W odniesieniu do procesu nauczania wymieniła trzy

elementy, które są znaczące i wiążą się z pamięcią, jest to: zapamiętywanie, przechowywanie, przypominanie. Wskazała na rolę pamięci krótkotrwałej i długotrwałej w procesie uczenia się w toku rozwoju dziecka. Następnie omówiła rozwój i zmiany w funkcjonowaniu uwagi dziecka w wieku wczesnoszkolnym jako istotnego czynnika rozwojowego w procesie uczenia się. Podkreśliła, że należy stymulować uwagę dziecka w toku jego nauki, jako głównego czynnika rozwoju pamięci. Scharakteryzowała rozwojowe zmiany w zapamiętywaniu treści u dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym. Dobór określonych metod pracy z dzieckiem wytycza drogę jego uczenia się. W tym miejscu rozważań teoretycznych w pracy Autorka wyjaśniła podejście behawiorystyczne w dydaktyce i konstruktywistyczne oraz wynikające z nich konsekwencje dla procesu uczenia się dziecka. Opowiedziała się za podejściem konstruktywistycznym w dydaktyce. Koncepcja ta otwiera przed uczniem różnorodne możliwości poznania, doświadczania i integrowania jego działań, co jest w jej ocenie ważne dla podjętego problemu w pracy. Podkreśla, że powodzenie dziecka w procesie uczenia się jest warunkowane czynnikami osobowościowymi – indywidualnymi ucznia (inteligencją, motywacją do uczenia się, temperamentem), jak i kompetencjami nauczyciela. Pisząc o inteligencji Autorka przywołuje koncepcję inteligencji wielorakich Howarda Gardnera, która również „koreluje z tematem pracy” (s. 17). To, co jest znaczące dla niej w tej koncepcji jest to podkreślenie różnorodności zdolności przyswajania treści, uczenia się a szczególnie cech inteligencji lingwistycznej, muzycznej, cielesno-kinestetycznej u jednostki. Uwzględnienie różnych typów inteligencji, czyli różnorodnych dróg odbioru i przyswajania informacji przez dziecko wymusza zmiany w programach nauczania, które w wyniku ich realizacji zapewnią dziecku jego wszechstronny rozwój. Następnie w oparciu o wybraną literaturę z psychologii rozwojowej Autorka omówiła kolejne czynniki procesu uczenia się a mianowicie motywację (motywację wewnętrzną i zewnętrzną za Josephem Huntem – s. 18), postawę (za Philipem Zimbardo – s. 19), myślenie (za Józefem Koźmickim, Jeanem Piaget – s. 19), emocje (za Januszem Reykowskim – s. 21), relacje dziecka z rówieśnikami (rozwój społeczny za Lwem S. Wygotskim – s. 22), aktywność ruchową (fizyczną, motoryczną – s. 23), które warunkują jego poziom uczenia się.

W podrozdziale drugim rozdziału pierwszego (s. 24 – 34) Autorka przedstawiła wybrane teorie psychologiczne, lingwistyczne i psycholingwistyczne w rozwoju językowym dziecka z uwzględnieniem procesu uczenia się języka obcego. Za J. Piagetem i L. S. Wygotskim zwraca uwagę na zależność między rozwojem językowym dziecka a jego myśleniem. To, co jest

najważniejsze w tym podrozdziale to przedstawienie przez Autorkę rozwojowego podejścia do możliwości i umiejętności dziecka w uczeniu się języka obcego. W oparciu o psychologię rozwojową zaprezentowała fazowy rozwój mowy dziecka (jest to: faza przedjęzykowa, faza wypowiedzi jednowyrazowych, faza wypowiedzi dwuwyrazowych, faza opanowania podstaw języka – s. 25) ze wskazaniem na funkcję komunikacyjną języka (teoria aktów mowy Johna L. Austina – s. 27). Stopniowe poznanie języka przez dziecko wiąże się z opanowaniem przez nie struktury języka, jego zasad budowy, strony semantycznej, czyli jego aspektu syntaktycznego. Odwołuje się do teorii rozwoju języka dziecka J. Piageta i do koncepcji neuropsychologicznych w zakresie rozwoju myślenia logicznego (językowego) i twórczego (artystycznego). Następnie Autorka szczegółowo scharakteryzowała rozwój mowy dziecka w oparciu o psychologię rozwojową (m.in. Jeremy’ego Anglina, s. 28-30), jej stronę fonetyczną i zaburzenia w jej rozwoju. Podkreśliła wartość poziomu rozwoju mowy dziecka 6-letniego, jako istotnego wskaźnika „stopnia osiągnięcia dojrzałości szkolnej” przez nie (s. 29) i jej funkcji komunikacyjnej oraz symbolicznej. Wśród teorii psycholingwistycznych wskazała na dwa ich nurty: behawiorystyczny (teorię Burrhusa F. Skinnera – s. 30-31) i natywistyczny (Naoma Chomsky’ego – s. 31) oraz podejście poznawcze (Jerome’a S. Brunera – s. 32). W nauczaniu dziecka języka obcego teoria N. Chomsky’ego pozwoliła odkryć kreatywną rolę dziecka w procesie przyswajania sobie języka, co pozwoliło nauczycielom na stosowanie metod, dzięki którym aktywnie uczy się ono języka. Wynikiem tych różnych ujęć teoretycznych jest wypracowanie podejścia komplementarnego i funkcjonalistycznego w nauczaniu języka. Współcześnie w nauczaniu języka zwraca się szczególną uwagę na jego funkcję komunikacyjną, pisze Autorka (s. 33).

W podrozdziale trzecim rozdziału pierwszej rozprawy (s. 34 – 38) Autorka omówiła wybrane koncepcje z dydaktyki nauczania języka obcego dziecka. Uzasadniła celowość nauczania dziecka języka obcego i wiedzę psychologiczną na temat najbardziej sprzyjających warunków neuropsychologicznych dziecka w uczeniu się języka obcego (teoria Stephena Krashena, Johna R. Andersona, Jamesa Watsona). Szybki przepływ informacji we współczesnym świecie, mieszanie się kultur, zróżnicowanie kulturowe wymusza wczesne uczenie się języka. W tym miejscu Autorka przywołuje badania w Niemczech i Holandii nad uczeniem się języka obcego dzieci (s. 37). Wyróżniła aspekt wychowawczy nauczania języka obcego, jakim jest postawa tolerancji, akceptacji odmienności kulturowej.

W podrozdziale czwartym rozdziału pierwszego (s. 38-42) pracy zostały przedstawione warunki i metody pracy z dzieckiem w nauczaniu języka obcego. Autorka przypomina, że nauczanie języka obcego powinno oddziaływać na wszystkie sfery rozwoju osobowości dziecka. Zajęcia w trakcie, których panuje atmosfera zaciekawienia, poczucia bezpieczeństwa, emocjonalnej satysfakcji z aktywności dziecka daje mu poczucie spełnienia i radości. Określa zatem ich jakość. Podstawowym warunkiem, zasadą w uczeniu dzieci języka obcego jest konieczność powtórzeń, dobór zadań do możliwości dziecka. Należy pamiętać o zróżnicowaniu bodźców (nauczanie multisensoryczne – s. 40) mając na uwadze możliwości indywidualne dziecka, jego zdolności. Służyć temu mogą różne formy zabaw, w których wykorzystywane są zróżnicowane formy ekspresji i ich łączenie.

Z kolei w podrozdziale piątym rozdziału Autorka opisała metody glottodydaktyczne w nauczaniu języka obcego dziecka (s. 42 – 53). Wyszła od definicji metody nauczania za Józefem Półturzyckim, że jest to „systematycznie stosowany pewien określony sposób postępowania w celu osiągnięcia zamierzonego celu” (s. 43). Przedstawiła metody nauczania języka obcego według Hanny Komorowskiej, która wyróżnia metody konwencjonalne – tradycyjne (metoda bezpośrednia, gramatyczno-tłumaczeniowa, audiolingwalna, kognitywna) i metody niekonwencjonalne – alternatywne (metoda *Total Physical Response*, metoda *The Silent Way*, metoda *Community Language Learning*, metodę naturalną, sugestopedię). Wskazała na psychologiczne walory danej metody w rozwoju językowym dziecka i jej efekty dydaktyczne. Badania nad rozwojem dziecka otwierają nowe możliwości poszukiwań metod nauczania go języka obcego, które są bardziej efektywne i biorą pod uwagę jego zdolności. Scharakteryzowała te metody i ich efektywność dydaktyczną. Są to: metoda Helen Dorn (*Teaching English as a Foreign Language*), metoda Maksymiliana Berlitz’a i jej unowocześniona wersja, metoda Orton’a-Gillingham (*multisensory teaching*), która uwzględnia nauczanie dzieci dyslektycznych. Szczególnie współcześnie promowaną metodą nauczania dzieci języka obcego jest zintegrowane kształcenie przedmiotowo – językowe (*Content and Language Integrated Learning – CLIL*). Peeter Mehisto wyjaśnia, że jest to metoda „w ramach której język obcy wykorzystywany jest do nauczania treści niejęzykowych, co pozwala jednocześnie rozwijać wiedzę przedmiotową oraz znajomość języka obcego” (s. 52). Metoda ta jest stosowana w nauczania języka obcego na wyższych poziomach kształcenia, natomiast w klasach młodszych szkoły podstawowej rzadko. Autorka

uważa, że metoda CLIL jest interesującą propozycją dla nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej, jak i dla samych dzieci.

Rozdział drugi rozprawy pt. *Dziecko w procesie kształcenia artystycznego w okresie wczesnoszkolnym* obejmuje siedem podrozdziałów. Na wstępie Autorka wskazała założenia edukacji estetycznej w ujęciu historycznym (m.in. Fryderyka Schillera, Herberta Read, Johna Deweya, Stefana Szumana, Bogdana Suchodolskiego, Ireny Wojnar) i współczesne założenia tejże edukacji. Aktualne rozważania nad kształtem edukacji estetycznej podkreślają wartość aktywności jednostki w ramach działań edukacyjnych w tym zakresie oraz sytuowania wychowania estetycznego w ramach edukacji aksjologicznej i humanistycznej (s. 55 – 57). Autorka wyjaśnia, że „Termin „edukacja artystyczna” użyty w tytule pracy stanowi wycinek wychowania estetycznego i odnosi się do wszystkich działań/przedmiotów edukacji estetycznej (muzyki, plastyki, sztuki, dramy, wiedzy o kulturze) podejmowanych w ramach działań edukacyjnych” (s. 57). Następnie w podrozdziale drugim (s. 58 – 61) omówiła rozwój zdolności muzycznych dziecka w oparciu o psychologię muzyki (koncepcje: Helmuta Mooga, Keitha Swanwicka i June Tillman, Edwina E. Gordona, Johna A. Slobody, Marii Manturzewskiej i Barbary Kamińskiej). Rozwój muzyczny dziecka jest istotny dla kształtowania się jego umiejętności słuchowych, ekspresji ruchowo – muzycznej, podkreśla Autorka, nie tylko w rozwoju jego zdolności muzycznych, ale i w rozwoju mowy. W dalszej kolejności w podrozdziale trzecim zaprezentowała obszary działalności muzycznej dziecka w ujęciu rozwojowym (s. 61 – 65). Obszary te to: percepcja muzyki, wykonywanie muzyki i jej tworzenie. Cenne jest to, że Autorka analizuje te obszary ze wskazaniem ich skutków rozwojowo-edukacyjnych dla dziecka (poznawczych, twórczych, wychowawczych). Wspomina o eksperymentach Jana Wierszyłowskiego, Etsuko Hoshino, Johna Slobody związanych ze słyszeniem barwnym muzyki. Pisze: „Możliwości dzieci w zakresie percepcji muzyki ujawniane są w różnoraki sposób: plastyczny, ruchowy, werbalny” (s. 62). Jedną z twórczych form ekspresji muzycznej dziecka jest improwizacja muzyczna w ruchu, w zabawie muzycznej, tańcu, śpiewie, grze na instrumencie, których wartość w edukacji dziecka podkreśla Autorka. Takie rodzaje spontanicznej ekspresji muzycznej dziecka posiadają walory twórcze, rozwijające je. W następnym podrozdziale – czwartym (s. 65 – 69) przedstawiła wybrane koncepcje edukacji muzycznej dziecka w świecie i w Polsce dziecka (koncepcja Émila Jaquesa-Dalcroze’a, Carla Orffa, Zoltána Kodály, Edwina E. Gordona, Marii Przychodzińskiej, Zofii Burowskiej). Mocno zaznaczyła walory kształcenia

wielostronnego przez muzykę w omawianych koncepcjach. Dopełnieniem treści wcześniejszych podrozdziałów są kolejne rozważania Autorki nad powiązaniem między rozwojem muzyki i mowy w świetle wcześniej omówionych koncepcji kształcenia muzycznego. Wskazuje na podobieństwa w strukturze języka i muzyki oraz nauczania muzyki i języka omawiając koncepcje kształcenia muzycznego Émila Jaques – Dalcroze’a, Carla Orffa, Zoltána Kodálya, Beli Bartoka, Johna Slobody, Shinichi Suzuki, Edwina Gordona. Píše, że „Podjęte rozważania ukazują, że rozwój mowy i języka u dzieci stanowi naturalny element rozwoju osobniczego, ale dzięki muzyce dziecko łatwiej przyswaja jej artykulację i akcentację” (s. 72).

Podrozdział szósty (s. 73 – 75) i siódmy (s. 75-80) rozdziału drugiego obejmuje treści na temat twórczości plastycznej dziecka i jej stymulacji na etapie edukacji wczesnoszkolnej. Autorka scharakteryzowała fazy rozwoju twórczości plastycznej dziecka według Victora Lowenfelda i W. Lamberta Brittaina (s. 73) oraz Stefana Szumana (s. 74). Opisała psychologiczny wymiar twórczości plastycznej dziecka, jej procesualność i kształtowanie się jego umiejętności plastycznych. Podkreśliła walory ekspresyjno – emocjonalne zawarte w pracy dziecka, poznawcze, które z niej wynikają oraz motywacyjne do samodzielnych jego poszukiwań twórczych. Uzasadnia, że „Twórcze podejście jest także bardzo przydatne w uczeniu się języka obcego, ułatwia bowiem przejście z „filozofii” jednego języka na inny, unika tłumaczeń „słowo w słowo”, traktuje go przede wszystkim jako możliwość wyrażenia własnych przeżyć i emocji” (s. 80).

Rozdział trzeci dysertacji pt. *Integracja nauczania języka angielskiego i przedmiotów artystycznych w edukacji wczesnoszkolnej* (s. 81 – 106) prezentuje analizę problematyki integracji w nauczaniu w pięciu podrozdziałach. W podrozdziale pierwszym, drugim, trzecim i czwartym rozdziału (s. 81 – 91) Autorka rozważa problem integracji w edukacji wczesnoszkolnej. Wyszła od przywołania idei reformy szkolnej z 1999 roku, której celem było wdrożenie nauczania zintegrowanego w klasach I – III szkoły podstawowej. Wyjaśniła rozumienie integracji w procesie nauczania w kontekście psychologii postaci i wynikającej z niej koncepcji „nauki całościowej” Bertholda Otto, następnie idei integracji w poglądach Johana H. Pestalozziego, Owidiusza Decloryego, nauczania łącznego Karola Linkego, metody projektów Williama H. Klipatricka i Johna A. Stevensona, systemu Celestyna Freineta (s. 82). Na gruncie polskim przedstawiła założenia integracji w nauczaniu w odniesieniu do koncepcji pedagogicznych m.in. Henryka Rowida, nauczania łącznego Janiny i

Antoniego Maćkowiaków, nauczania koncentrycznego Jadwigi Walczyny, zintegrowanego nauczania i wychowania Łucji Muszyńskiej, Marii Cackowskiej, Józefa Galanta, Haliny Sowińskiej, Ryszarda Więckowskiego, Małgorzaty Kowalik – Olubińskiej i Wacławy Świętek (s. 83 - 85). Wskazała na dwa nurty w omawianych koncepcjach edukacji wczesnoszkolnej a mianowicie: teoretyczny i jego wymiar epistemologiczny, psychologiczny, ontologiczny oraz praktyczny. Nurt praktyczny wskazuje na integrację treści, aktywności uczniów, celów, metod i wynikających z nich kontekstów integracji w nauczaniu (s.85 – 87). Przeprowadziła krytyczną analizę dotychczasowej sytuacji edukacyjnej w nauczaniu wczesnoszkolnym w zakresie integracji i jej rozumienia przed i po 2009 roku w oparciu o prace Ewy Zalewskiej, Doroty Klus – Stańskiej i Marzenny Nowickiej. Jak zauważa Autorka w opracowaniach z zakresu integracji w nauczaniu wczesnoszkolnym brak jest analiz teoretycznych i praktycznych rozwiązań na ten temat o integracji nauczania języka obcego z obszarami edukacji artystycznej. Autorka przyjmuje rozumienie integracji za Dorotą Klus-Stańską i Marzenną Nowicką. „D. Klus-Stańska zwraca także uwagę na fakt, iż sposób poznawania rzeczywistości, uczenia się dziecka powinien wpisywać się w dyskurs konstruktywistyczno – rozwojowy, „edukować to organizować środowisko”, w którym uczenie się jest przedstawiane jako aktywna eksploracja, samodzielna pod względem koncepcyjnym i decyzyjnym konstrukcja i rekonstrukcja umysłowych modeli rzeczywistości” (s. 89) i dalej „Przedmiotem badań stanie się zaś integracja na poziomie zewnętrznym obszarów językowych dziecka w zakresie nauczania języka angielskiego z przedmiotami edukacji wczesnoszkolnej, ze szczególnym uwzględnieniem miejsca edukacji artystycznej” (s. 91). W podrozdziale piątym rozdziału trzeciego pracy Autorka przedstawiła czynniki psychologiczne i pedagogiczne, które wyjaśniają i potwierdzają celowość integracji językowej z edukacją artystyczną. Odwołała się do neuropsychologicznych warunków uczenia się mózgu, polisensorycznych doświadczeń dziecka, odmiennych dróg percepcji bodźców i wynikających z nich wniosków dla praktyki pedagogicznej (odwołanie się do koncepcji inteligencji wielorakich Howarda Gardnera). Uzasadniając celowość uatrakcyjnienia metod nauczania języka obcego przywołała założenia *Europejskiego systemu kształcenia się językowego: uczenie się, nauczanie, ocenianie* (2003) (s.97). Wśród metod wnoszących pierwiastek twórczy w nauczaniu języka obcego wskazuje m.in. dramę i jej walory ekspresyjno-rozwojowe dla dziecka. W zakresie nauczania języka obcego ważne jest kształcenie wrażliwości słuchowej dzieci. Można to realizować m.in. w ramach zajęć muzycznych przez kształcenie słuchu, wrażliwości fonetycznej, ćwiczenia muzyczno-

ruchowe, śpiew (m.in. propozycje tego typu zajęć Teresy Siek – Piskozub i Aleksandry Wach i badania Chi-Kim Cheung) (s. 103). Wśród środków pobudzających dziecko poznawczo do uczenia się są czynniki wizualne, do których należy obraz, ilustracja książkowa (wspomniany został Stefan Szuman, David A. Hill) (s. 105).

W rozdziale czwartym dysertacji *Założenia metodologiczne badań* (s. 107 – 114) Autorka konsekwentnie do rozdziałów teoretycznych przedstawiła założenia badań.

Autorka podzieliła cele badawcze na cel poznawczy, którego celem jest „Identyfikacja i opis sposobu integrowania edukacji językowej z edukacją artystyczną w klasach I-III” i cel praktyczny „Diagnoza przeszkód i wskazanie sposobów ich przezwyciężenia w integracji zajęć języka angielskiego oraz zajęć artystycznych w edukacji wczesnoszkolnej.” (s. 107). Do tych dwóch grup celów badawczych sformułowała siedem głównych problemów badawczych. Przy czym, cztery problemy główne zostały poszerzone o problemy szczegółowe. Problemy główne dotyczą zagadnień interpretacji procesu integracji, zasadności integracji w edukacji wczesnoszkolnej, metod integracji zajęć językowych z innymi obszarami edukacji wczesnoszkolnej, form realizacji tego rodzaju zajęć, integracji nauczania języka obcego z edukacją artystyczną, korzyści z takiej metody integracji zajęć, źródeł inspiracji dla nauczyciela do szukania propozycji integracji w nauczaniu (s. 107-108).

W wyniku podjętego tematu pracy i przyjętych założeń teoretycznych oraz badawczych Autorka przyjęła podejście metodologiczne ilościowo-jakościowe (mieszane), co wyjaśnia w oparciu o literaturę metodologiczną (Krzysztofa Rubachy, Krzysztofa Konarzewskiego, Normana K. Denzina i Yvonny S. Lincoln, Teresy Bauman, Johna W. Creswella). Podejście mieszane, inaczej komplementarne w badaniach pozwala na wykorzystanie tego, co mierzalne (sondaż diagnostyczny) z tym, co niemierzalne (wywiady jakościowe i jakościowa analiza dokumentów zastanych) (s. 110). Autorka pisze „Wybrana przeze mnie metoda studium przypadku domaga się wszechstronnego i wielokontekstowego oglądu i ma wpisaną triangulację jako odpowiadającą wielości rzeczywistości, w jakich żyją i funkcjonują ludzie. (...) Metoda ta może być łączona z innymi metodami, stanowiąc część szerszego badania mieszanego” (s. 111). Przyjęła procedurę sekwencyjną badania mieszanego, „która umożliwia przez zastosowanie jednej metody uporządkowanie i uogólnienie wyników uzyskanych inną metodą” (s. 111). W związku z czym Autorka zastosowała metodę ilościową (sondażu diagnostycznego i technikę badawczą ankietę) celem przetestowania koncepcji i wybrania przypadków, „a następnie stosowana jest metoda jakościowa obejmująca szczegółową

eksplorację kilku jednostkowych przypadków” (s. 111) (wywiad swobodny s. 113). Takie podejście w badaniach przyjmuje studium przypadku nie nauczyciela, „ale przypisywanych i realizowanych przez niego walorów pedagogicznych strategii integrującej edukację artystyczną z językową” (s. 112). Autorka przyjęła definicję studium przypadku jako metody nie odnoszącej się do pojedynczego człowieka, ale również grupy, instytucji, procesu, programu czy zdarzenia za Robertem K. Yin, jak i za Krzysztofem Rubachą, Dariuszem Kubinowskim (s.112). Badanie przyjmuje charakter zanurzeniowy, tzn. „Pierwsza faza polega na sondażu diagnostycznym, a studium przypadku ma posłużyć do zbadania warunków w jednostkach poddanych sondażowi” (s.113).

W badaniach zastosowała techniki badawcze: ankietę, analizę dokumentów, wywiad swobodny (s.113).

Przedmiotem badań było „zjawisko integracji zajęć z języka angielskiego włączanych w proces kształcenia wczesnoszkolnego” (s. 113).

Do badań zastosowano dobór celowy badanych osób. Byli to nauczyciele języka angielskiego w klasach I – III szkoły podstawowej na terenie miasta Łodzi. Badania przeprowadzono w tych szkołach, w których dyrektorzy wyrazili zgodę na ich realizację (m.in. w Szkole Podstawowej nr 199 w Łodzi realizującej innowacyjny projekt „CLIL for children”, w Zespole Szkół Społecznych Towarzystwa Oświatowego, w Szkole Podstawowej Związku Nauczycielstwa Polskiego wdrażającej innowacyjny program „Angielski przez sztukę”). Były to badania sondażowe - technika badawcza ankiet. Na podstawie ankiet Autorka wybrała grupę nauczycieli najbardziej reprezentatywną - przypadki, którzy deklarowali bogate doświadczenie w integracji nauczania języka obcego dzieci z edukacją artystyczną. Z planu przebiegu badań wynika, że badania były realizowane etapowo od grudnia 2016 roku do czerwca 2017 roku.

W rozdziale piątym rozprawy *Sposoby integrowania edukacji językowej z edukacją artystyczną w edukacji wczesnoszkolnej – analiza wyników badań* (s. 115 – 180). W podrozdziale 5.1. (s. 115-128) Autorka zanalizowała dokumenty związane z interpretacją zagadnienia integracji w nauczaniu w odniesieniu do zarządzeń oświatowych, podstawy programowej dla szkoły podstawowej z dnia 23. 12. 2008 roku i z dnia 14. 02. 2017 roku oraz w czterech programach nauczania języka angielskiego na I etapie edukacyjnym (program nauczania Magdaleny Szpotowicz, Małgorzaty Szulc-Kurpaskiej, program nauczania Ilony

Studzińskiej, Arkadiusza Mędała, Magdaleny Kondro, Ewy Piotrowskiej, program nauczania Marioli Boguckiej i program nauczania Magdaleny Kłębowskiej). Dokumentem, który uzasadnia celowość i wartość nauczania języka obcego dzieci jest odwołanie się w pracy do *Raportu* (s. 116) Komisji Europejskiej. Autorka przedstawiła podejście filozoficzne (w tym holistyczne i percepcyjno-innowacyjne), pedagogiczne (konstruktywistyczne) w określeniu aktualnych teoretycznych podstaw w nauczaniu języka obcego dzieci. Dalsza analiza dokumentów obejmuje prezentację płaszczyzn tej integracji takich jak: personalna, która dotyczy nauczyciela jako inicjatora różnorodnych aktywności dziecka (12% badanych uczących języka angielskiego w klasach I – III szkoły podstawowej to angliści), język angielski jest nauczany w ramach 2 godzin tygodniowo, angliści nie realizują założeń nauczania zintegrowanego w nauczaniu języka dzieci. Integracja nauczycieli języka angielskiego – anglistów i wychowawców dzieci z klas I-III obejmuje głównie współpracę w sferze wychowawczej dziecka, integrację zespołu klasowego, integrację między oceną postępów dziecka a jego możliwościami w rozwiązywaniu zadań, integrację wielopłaszczyznową rozumianą jako integrację treści nauczania języka angielskiego z innymi treściami nauczania, w tym działania przez korelację. Integracja różnych obszarów edukacyjnych w nauczaniu języka obcego dziecka wyzwała w nim integrację czynnościową, która jest wskaźnikiem jego rozwoju. Dzieje się to w obrębie integracji treści nauczania. Dla poparcia tego stwierdzenia Autorka przywołuje badania Katarzyny Sradomskiej na ten temat (s. 122). Również odwołuje się do badań własnych, z których wynika, że nauczyciele języka angielskiego – angliści „wskazują na brak możliwości równoległej realizacji tematyki zajęć z języka angielskiego do tematyki zajęć edukacji wczesnoszkolnej. Jest to rezultatem konieczności poświęcenia czasu na wyćwiczenie materiału językowego, co ogranicza liczbę tematów” (s. 122). Podstawowym założeniem w dydaktyce wczesnoszkolnej jest integracja doświadczeń i przeżyć dziecka z rytmem zdarzeń oraz sytuacjami dnia codziennego, co znajduje uzasadnienie w psychologii rozwojowej dziecka, podkreśla Autorka. Wynikają z niego określone zasady nauczania dziecka również języka obcego. Z analizy wypowiedzi ankietowanych wynika, że integracja w nauczaniu języka obcego jest łączona z integracją wewnątrzprzedmiotową, „która polega na łączeniu treści w edukacji językowej z zachowaniem równowagi między czterema sprawnościami językowymi (słuchaniem, mówieniem, czytaniem i pisanem) oraz nauczaniem gramatyki i słownictwa przy użyciu tych sprawności” (s. 124). W odniesieniu do podstawy programowej z 2017 roku w nauczaniu języka obcego dziecka „płaszczyzną integracji ma być przede wszystkim treść oraz spójność

aktywności ucznia” (s. 125). Celem jest wzrost kompetencji ucznia w zakresie nauczania języka obcego. Następnie Autorka dokonała analizy programów nauczania języka obcego – języka angielskiego przywołanych na s. 116 ze wskazaniem na możliwości realizacji integracji w nauczaniu języka obcego z zastosowaniem metody projektów oraz edukacją artystyczną muzyczną lub plastyczną. Jednym ze spostrzeżeń Autorki w wyniku analizy tych dokumentów jest zwrócenie uwagi, że „Opis realizacji integracji zewnętrznej nauczania wczesnoszkolnego i językowego jest zróżnicowany” (s. 127-128).

W podrozdziale 5.2. zostały przedstawione wyniki badań z ankiety i wywiadów przeprowadzonych z uczącymi języka angielskiego w klasach I-III szkoły podstawowej. Autorka zastosowała procedurę sekwencyjnego badania mieszanego. Pierwszym etapem badania był sondaż diagnostyczny wśród nauczycieli języka angielskiego w klasach młodszych szkoły podstawowej na terenie Łodzi. Przyjęła definicję metody sondażu diagnostycznego za Tadeuszem Pilchem i Teresą Bauman (s. 128). Przez zastosowanie techniki badawczej ankiety Autorka zbadała opinie i ocenę nauczycieli na temat nauczania języka angielskiego w edukacji wczesnoszkolnej. Kwestionariusz ankiety składał się z pytań otwartych, zamkniętych, półotwartych, w sumie 25 pytań oraz metryczki (Aneks s. 199-205). Pytania dotyczyły zagadnienia integracji w edukacji wczesnoszkolnej, integracji zajęć językowych z obszarami edukacji wczesnoszkolnej i artystycznej. W drugim etapie badań posłużyła się wywiadem otwartym, swobodnym, który wyjaśnia Autorka za Danutą Urbaniak-Zajac i Jackiem Piekarskim (s. 129). Tematy wywiadu obejmowały problem integracji, jej realizacji w edukacji wczesnoszkolnej w nauczaniu języka obcego dzieci i integracji z innymi obszarami edukacji, w tym edukacji artystycznej, motywacji nauczycieli do tego rodzaju integracji, wyników dydaktycznych w integracji nauczania języka obcego z edukacją muzyczną i plastyczną, przeszkody w realizacji integracji z przedmiotami artystycznymi oraz źródła inspiracji do tego rodzaju działań. Każdy z wywiadów poddała deskrypcji, konceptualizacji i strukturalizacji. Badania sondażowe przeprowadziła w 102 szkołach podstawowych na terenie miasta Łodzi wśród nauczycieli języka angielskiego w klasach I-III szkoły podstawowej. Przeanalizowała 167 ankiet (w tym ankiety 158 kobiet i 9 mężczyzn). Jedno z pytań w ankiecie zawierało pytanie – propozycję wzięcia udziału w dalszym badaniu. Tak została wyłoniona grupa, która wzięła udział w dalszych badaniach – wywiadzie otwartym (6 kobiet i 1 mężczyzna). Od strony 131-177 Autorka prezentuje równoległe wyniki badań zarówno ankiety, jak i wywiadu w obrębie kompetencji

zawodowych nauczycieli uczących języka obcego dzieci, rozumienia integracji, jej rodzajów w praktyce edukacyjnej, integracji w nauczaniu języka angielskiego (Tabela 1., Tabela 2., Tabela 3., Tabela 4. s. 134, 138, cytowania wywiadów z nauczycielami s. 135 – 137, 138-139). Następnie przedstawiła wyniki badań ilościowych w zakresie integracji zajęć językowych z edukacją społeczną (Tabela 5., s. 139), polonistyczną (Tabela 6., s. 139), muzyczną (Tabela 7., s. 140), plastyczną (Tabela 8., s. 140), matematyczną (Tabela 9., s. 141), z zajęciami komputerowymi (Tabela 10, s. 141), techniczną (Tabela 11., s. 142), przyrodniczą (Tabela 12., s. 142), z wychowaniem fizycznym i edukacją zdrowotną (Tabela 13., s. 143) i cytaty wywiadów z nauczycielami w zakresie integracji przedmiotowej (s. 143-144). Przedstawiła wyniki ilościowe na temat motywacji do integracji przedmiotowej w nauczaniu języka obcego (Tabela 14., Tabela 15. – s. 145, Tabela 16. s. 146) oraz cytaty z wywiadów (s. 146 – 149). Ponadto korzyści z integracji (Tabela 17., s. 150) oraz cytaty wywiadów (s. 151 – 152), źródła inspiracji do tego rodzaju integracji (Tabela 18., s. 153) i fragmenty wywiadów na ten temat (s. 153 – 155). Przedstawiła „świadomość potencjału integracji języka angielskiego” z edukacją muzyczną (Tabela 19., s. 156), , z edukacją plastyczną (Tabela 20., s. 156), działania w integracji języka angielskiego z edukacją muzyczną (Tabela 21., s. 156 – 157), plastyczną (Tabela 22., s. 157), korzyści jakie badani widzą w integracji nauczania języka angielskiego z edukacją muzyczną (Tabela 23., s. 158) i wybrane wypowiedzi nauczycieli z wywiadu na ten temat (s. 159 – 160), korzyści z integracji nauczania języka angielskiego z edukacją plastyczną (Tabela 24., s. 161) oraz wypowiedzi nauczycieli (s. 162 – 163). Jakość nauczania języka angielskiego i edukacji muzycznej oraz plastycznej w procesie ich integracji w ramach zajęć dydaktycznych powiązała Autorka z ważnością i prestiżem tych przedmiotów nauczania w pracy badanych nauczycieli i ich wykształceniem, co przedstawiła w Tabelach 25., 26., 27., 28., 29., 30., 31., 32 (s. 163-166) i na Wykresie 4. (s. 165). Wynika z nich, że te przedmioty nauczania mają jednakową ważność w pracy nauczycieli, ale znaczący prestiż w nauczaniu przypada językowi angielskiemu (wyższy aż o 20% niż muzyka czy plastyka). Interesujące rozwiązania metodyczne w nauczaniu języka angielskiego w integracji z muzyką i plastyką były kolejnym tematem rozważań Autorki w ankiecie i wywiadzie otwartym, które podzieliła na trzy kategorie jakości integracji przedmiotowej: 1. tzw. „lepkość międzyprzedmiotowa”, kiedy jedna z form edukacji jest włączona w celu rozwoju kompetencji z zakresu innej edukacji, 2. działania, „w których zagadnienie jest wykorzystywane do rozwijania kompetencji różnych obszarów edukacyjnych” (s. 167) i 3. tworzenie nowej jakości w wyniku połączenia elementów obu

edukacji w całość. Wyniki te prezentują Tabele 33., 34. (s. 167, 168). Następnie z odpowiedzi i wypowiedzi badanych nauczycieli wskazała czynniki, które przeszkadzają im, zakłócają proces integracji nauczania języka angielskiego z muzyką i plastyką (Tabela 35., s. 169, Tabela 36., s. 171 oraz wybrany fragment z wywiadu, s. 170). Kolejnym elementem analizy wyników badań było określenie przez nauczycieli proporcji w integracji języka angielskiego z edukacją muzyczną oraz plastyczną (Tabela 37., Tabela 38., Tabela 39. – s. 172-173). Spośród tych dwóch przedmiotów artystyczno-estetycznych większą wagę przypisują badani edukacji muzycznej w rozwoju językowym dziecka – nauczaniu języka angielskiego niż edukacji plastycznej. Badani wysoko ocenili swoje kompetencje pedagogiczne do integracji nauczania języka angielskiego z edukacją muzyczną i plastyczną (Tabela 40., Tabela 41., Tabela 42., Tabela 43., Tabela 44 – s. 174 – 175). Nasuwający się wniosek z wyników badań w odniesieniu do „Oceny integracji języka angielskiego w perspektywie ucznia klas I-III a wykształcenia respondentów” również z uwzględnieniem muzyki i plastyki wskazuje na cechy osobowe nauczyciela i jego twórcze podejście do realizacji zajęć dydaktycznych (Tabela 45., Tabela 46., Tabela 47., Tabela 48 – s. 176-177).

W podsumowaniu wyników badań Autorka podkreśla, że badani nauczyciele języka angielskiego w różnym zakresie rozumieją integrację, co oddziałuje na określony sposób realizacji zajęć.

Nauczyciele widzą sens i znaczenie w integracji zajęć języka obcego z innymi przedmiotami nauczania, w tym z muzyką i plastyką. Bardziej preferują integrację z muzyką. W ich ocenie edukacja plastyczna pomaga w przygotowaniu rozwiązań dydaktycznych – wizualnych, a nie umiejętności językowych.

Nie włączają w proces integracji nauczania języka obcego edukacji matematycznej, technicznej i informatycznej.

Źródłem inspiracji do poszukiwania nowych rozwiązań metodycznych w nauczaniu języka obcego są dla nauczycieli kursy, warsztaty i anglojęzyczne strony internetowe z metodyki nauczania języka.

Mimo różnych czynników i warunków, które utrudniają proces integracji nauczania języka obcego z edukacją muzyczną czy plastyczną badani nauczyciele oceniają siebie jako kompetentnych do prowadzenia tego rodzaju zajęć.

W zakończeniu pracy *Zakończenie i wnioski* (s. 181-185) Autorka odniosła się do założeń teoretycznych przedstawionych w rozdziałach 1., 2. i 3. rozprawy. Podkreśliła, że „Celem niniejszej rozprawy była identyfikacja i opis integracji na poziomie zewnętrznym zajęć językowych z edukacją wczesnoszkolną, ze szczególnym uwzględnieniem miejsca edukacji artystycznej” (s. 181). Z analizy wyników badań nasuwa się ogólny wniosek, że „Wzniosła idea integracji pozostaje w warstwie życzeniowej i wyobrażeniowej. Trudno sobie wyobrazić, aby proponowane rozwiązania organizacyjne i metodyczne stanowiły prawdziwy, głęboki potencjał zmiany, który ma ona w swoim teoretycznym założeniu” (s. 185).

Pracę zamyka bogata bibliografia (s. 187-195), aneks ze spisem tabel, wykresów i schematów zamieszczonych w dysertacji (s. 197 – 198) oraz z kwestionariuszem ankiety dla nauczycieli języka obcego w edukacji wczesnoszkolnej, którą zastosowano w badaniach (s. 199–205).

2. Merytoryczna ocena rozprawy

Przedstawiona do recenzji praca jest rozprawą z pedagogiki, dydaktyki nauczania języka obcego, pedagogiki wczesnoszkolnej i pedagogiki artystycznej. Celem analizy omówionego zagadnienia była próba wskazania czynników i warunków integracji nauczania języka angielskiego z edukacją artystyczną (muzyczną i plastyczną). W swoim opracowaniu Pani mgr Aleksandra Sieczych-Kukawska dokonała kompetentnego przeglądu literatury z zakresu pedagogiki, pedagogiki wczesnoszkolnej, psychologii rozwojowej, dydaktyki nauczania języka obcego i pedagogiki artystycznej. Analiza literatury i realizacja badań są zrobione rzetelnie. Przyjęła podejście komplementarne w badaniach (ilościowo-jakościowe, strukturalno-opisowe) w szukaniu odpowiedzi na postawione problemy badawcze. Badania poszukujące odpowiedzi na oba główne problemy badawcze miały charakter zarówno ilościowy, jakościowy jak i mieszany (jakościowo-ilościowy). Do celów pracy została dobrana metoda sondażu diagnostycznego i techniki badawcze: ankieta, technika wywiadu otwartego, analiza dokumentów. Zgodnie z przyjętymi założeniami badawczymi Autorka nie formułuje hipotez. Z analizy materiału badawczego wypływają wyjaśnienia ze wskazaniem dla praktyki w zakresie rozumienia, stosowania i odniesienia się do problemów integracji nauczania języka angielskiego z edukacją artystyczną w edukacji wczesnoszkolnej.

Praca wypełnia lukę w wiedzy i badaniach nad nauczaniem języka obcego – języka angielskiego z wykorzystaniem możliwości twórczo – artystyczno – poznawczych, jakie można rozwinąć w uczeniu języka obcego dziecka, dzięki integracji z edukacją muzyczną oraz plastyczną.

3. Uwagi szczegółowe

Pracę przeczytałam z dużym zainteresowaniem, mam jednak uwagi:

1. W rozdziałach teoretycznych, szczególnie w rozdziale trzecim poświęconemu zagadnieniu integracji proponowałabym większą syntezę i wcześniejsze zdefiniowanie przyjętego rozumienia integracji na potrzeby problemu opracowywanego w pracy. Rozumiem, że Autorka chciała się wykazać szeroką znajomością problemu integracji w nauczaniu w oparciu o literaturę, ale synteza treści przyczyniłaby się bardziej do czytelności idei integracji w kontekście problemu podjętego w pracy.
2. Cele badań zostały potraktowane zbyt ogólnie, należałoby je uszczegółowić dla większej czytelności problemu badanego w pracy (s. 107).
3. Wskazane byłoby bardziej opisowe opracowanie poszczególnych etapów z przebiegu badań (s. 114).
4. Autorka przedstawiła równoległe wyniki badań ilościowych i jakościowych, natomiast dla większej czytelności w mojej ocenie wskazane byłoby przedstawienie najpierw badań ilościowych a następnie jakościowych ze wskazaniem na ich komplementarność.
5. Proponowałabym wyszczególnienie osobno wniosków z badań i zakończenia, a nie łączenia ich razem w tekście oraz wprowadzenia wniosków dla praktyki pedagogicznej.

Uwagi te nie obniżają wartości merytorycznej i metodologicznej rozprawy doktorskiej Pani mgr Aleksandry Sieczych-Kukawskiej.

Recenzowana praca doktorska Pani mgr Aleksandry Sieczych-Kukawskiej pt. *Integracja języka angielskiego z edukacją artystyczną na poziomie edukacji wczesnoszkolnej*, Łódź 2017, ss. 205 jest w mojej ocenie ważną pozycją w polskiej literaturze z dziedziny pedagogiki, pedagogiki wczesnoszkolnej, dydaktyki nauczania języka obcego, pedagogiki artystycznej. Rozprawa ma dobre ustalenia teoretyczno-metodologiczne i jest opracowana logicznie i dobrze formalnie.

Rozprawa doktorska Pani mgr Aleksandry Sieczych-Kukawskiej realizuje ważny zamysł pedagogiczny w zakresie nauczania języka obcego dziecka w integracji z edukacją muzyczną oraz plastyczną. Przyczynić się to może do większego zainteresowania nauczycieli w przygotowaniu programów edukacyjnych do nauczania języka obcego z wykorzystaniem sztuki i działań w jej obszarze. Można założyć, że da to szansę stworzenia warunków do samodzielnych i kreatywnych poszukiwań przez dziecko możliwości uczenia się języka obcego oraz do pogłębionego kształtowania jego zainteresowań estetycznych.

4. Końcowy wniosek

Praca jest interesująca i stanowi ważny wkład w badania pedagogiczne i psychopedagogiczne nad integracją języka angielskiego z edukacją artystyczną w edukacji wczesnoszkolnej.

Stwierdzam, że praca ta odpowiada warunkom i wymaganiom ustawy o stopniach naukowych. Upoważnia mnie to do wniosku o dopuszczenie mgr Aleksandry Sieczych-Kukawskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

dr hab. Urszula Szuścik